

ADATOK EGY TANYASORRÓL ÉS KÖZÖSSÉGI ÉLETÉRŐL

JUHÁSZ ANTAL

Először a síneket szedték föl
és elköltözött a bakter.
Aztán a házakat bontották le
és szétszéledt a nép.

Buldózerek, traktorok
vettek a falun erőszakot,
a tisztaszobák földjét
se kímélték.

Sasülés kifordítva néz föl
a halmokra, felhőkre,
utolsó lakója az öreg Masa,
a harangot is magával vitte.

(Cs. Simon István: Sasülés)

A jugoszláviai Rábé falutól délnyugatra, 500-700 méterre harmincöt-negyven évvel ezelőtt 10-12 házból álló tanyasor húzódott. Írott források, térképek Sasülés néven jelölték, a közeli faluk lakói és az ott lakók *Sasillés*nek említették. A tanyasort sajátos története és lakóinak közösségi élete teszi érdekessé figyelmünkre.

Újhely, más néven Sasülés vagy Kis-Sziget településről Szentkláray Jenő a következőket írja: „Kis kertészség, fekszik Majdánon túl és Bébtől 8 km távol nyugat, dél irányban. Nevét onnan nyerte, mert Batthyány Antónia grófné a 48-iki szabadságharc után kis-szigeti magyar jobbágyait, kiknek a szerződése lejárt, az uradalom területén ugyan, de egy másik, azaz újabb helyen telepíté le. A falucska védőszentje Szent Mihály arkangyal, kinek ünnepén a pap sátor alatt egyházi beszédet mond a hívekhez. Lakossága mind római katolikus vallású és összesen 80 főnyi.”¹

A 19. század végén tehát Sasülés 80 lelket számláló dohánykertész telep volt. Szerzőnk nem említi, hogy a Torontál vármegyei Oroszlámos nagyközséghez tartozott. Oroszlámos határában gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök 1785-ben négy szerződéses dohánykertész falut telepített: Kis-Szigetet 15 házzal, Podlokányt 50, Verbovicza-Szi-

¹Szentkláray 1898: 323.

getet 13 és Újhelyet 7 házzal.² Mind a négy települést magyar dohánykertészek lakták. 1849-ben a szerbek Podlokány, Verbovicza-Sziget és Újhely kertésztelepet elpusztították, egyedül Kis-Sziget élte túl a dúlást.

A telepítő földbirtokosok a dohánykertészekkel általában 10-15 éves haszonbérleti szerződést kötöttek, tehát nem jobbágyok voltak – mint Szentkláray említi –, hanem haszonbérlelőként művelték a birtokos földjét. A haszonbérleten szerződésük értelmében kötelesek voltak néhány holdon dohányt termelni, a többi részét tetszésük szerint használták. A bérleti idő lejártával a birtokos szélnek ereszhette haszonbérlelőit, ezért (is) gyakori a dohánykertészek vándorlása. 1851-ben Bécs bevezette a dohányértékesítés állami monopóliumát, amely után a Csongrád megyei Pallavicini uradalom a kertésztelepeket fölszámolta, lakóikat elűzte.³ A Batthyány család viszont humanus volt szerződéses kertészeivel.

Még él az emléke annak, hogyan kerültek a haszonbéres földek a Kis-Szigetre telepített kertészek tulajdonába. A Szeged–Temesvár közötti vasútvonal, amelyen 1857 novemberében indult meg a közlekedés, Oroszlámos határát átszelve, a tanyasor közvetlen közelében húzódott. (1. kép) A vasúti töltések építéséhez a Batthyány birtokból nagy területeket kisajátítottak. A népi emlékezet úgy tartja, hogy a birtokos akkor ajánlotta föl bérlőinek, hogy a haszonbéres földeket eladja: *„Azt mondta, harminc éves kölcsönre adja át nekik az épületeket, s mindön családnak ad öt hold földet. No, ez mögtörtént... Azér' vót köztük huncut embör akkó is. Eltelt öt év. Azt mondja egyik embör, mönnyenek el, csapják be a grófot, tagadják le a többbit, a törlesztésit... Nem löhet ilyet csinálni, mondták. – Dehogynem, bízzátok rám! Valami Hődör nevű vót az az embör. Csak beszéjjetök úgy, mint én. Elsőbb bejelöntötték, hogy problémájuk van... A gróf mondta, hogy löhet, fogadja őket. Fömöntek Pestre. Nagyön rongyosan, piszkosan fömöntek. Az a Hődör ékezdött rimánkonni. Azt mondta nekik (a gróf): Na, jó' van embörök. Úgy is tudom, hogy nem így van. Hát a többbit vigye ördög, lögyön a maguké. Aggyák ide a szerződésöket! Föszabadította őket az adósság aló'. Aztán kezdött mindönki maga gazdálkonni. Ki milyen igyes vót, úgy fejlődött.”* (Masa József)

Így örizte meg a helybeliek emlékezete a kertészek által használt haszonbéres földek örök tulajdonba adását. Írott forrás erről nem került elő.⁴ Más adatszolgáltatónk fölidézte, hogy gróf Batthyány Lajos „örököltette meg” Sasülést. Ő azt is elmondta, hogy amikor a gróf „megörököltette” Sasülést, akkor „a tömösvári püspök harangot ajándékozott Sasillésnek.” (Makra Ignác)

²Borovszky 1911: 101, Szentkláray 1898: 320.

³Zsilinszky 1900: 434–435, Juhász 1993–1994: 183.

⁴A birtokviszonyok változásáról levéltári kutatással lehet majd pontos képet kapni. Ehhez az illetékes területi levéltár (Zrenjanin – Nagybecskerek) és a Batthyány család levéltári iratanyagát szükséges kutatni, amire most nem volt lehetőségünk.

A tanyasoron a legutóbbi időkig állott egy harangláb, s harangján ez a szöveg olvasható: SÁNDOR PÜSPÖK A KIS SZIGETI KATH. HIVEKNEK 1875. ÖNTÖTTE NOVOTNY A. TEMESVÁROTT. A kis-szigeti, más néven sasülesi harang Dessewffy Sándor csanádi püspök adománya. Ajándékozásának éve a fenti birtokos-változás idejének meghatározásához is közelebb vihet. Használatáról, sorsáról alább még szó lesz.

Egy régészeti lelet helyszíni szemléje kapcsán a századelőn Tömörkény István írt Sasülesről: „Valami tizenöt ház az egész. Most már más községhez tartozik ez a Sasülés, de még pár év előtt maga kormányozta önmagát. Volt bírása, esküdtjei, kisbírója, bakterja: nem volt felnőtt ember a faluban, aki valami hivatalt ne viselt volna.⁵ Tömörkény a dél-magyarországi dohánykertész telepek autonóm önkormányzatát írja le, amit a Csongrád és Csanád megyei kertészcségek múltjából is jól ismert. Több kertészcséget – Sasüléshez hasonlóan – 10-15-20 család alkotott, és mivel önálló közigazgatási egységnek tekintették őket, öngazgatási szervezetet működtettek. A leírás így folytatódik: „Tavalyig semmijük sem volt, Tavaly örökföldet vásároltak a grófjuktól, de azt is csak részletben birják törleszteni: ötven év alatt fizetik le.”

Tanulságos az író értesülését a népi emlékezettel összevetnünk. Tömörkény 1901. december 28-ikán járt Rábén és Sasülésen.⁶ A birtokviszonyokat és az örökföldek vásárlását a nép emlékezete hasonlóan őrizte meg, ahogy írónknak a sasülesi Makra Mihály és egy Kószó nevű rábei parasztember elmondta. A „megörököstítés” idejét és a kölcsöntörlesztés időtartamát azonban a szóbeli hagyomány másként rögzítette, mint az időben közeli történeteket tudakoló Tömörkény. Egy évszázad távlatából az eltérés nem meglepő. Számunkra az orális hagyományozódás törvényszerűségeit illetően inkább az egykorú leírás és a száz évvel később emlékezés egyezései tanulságosak.

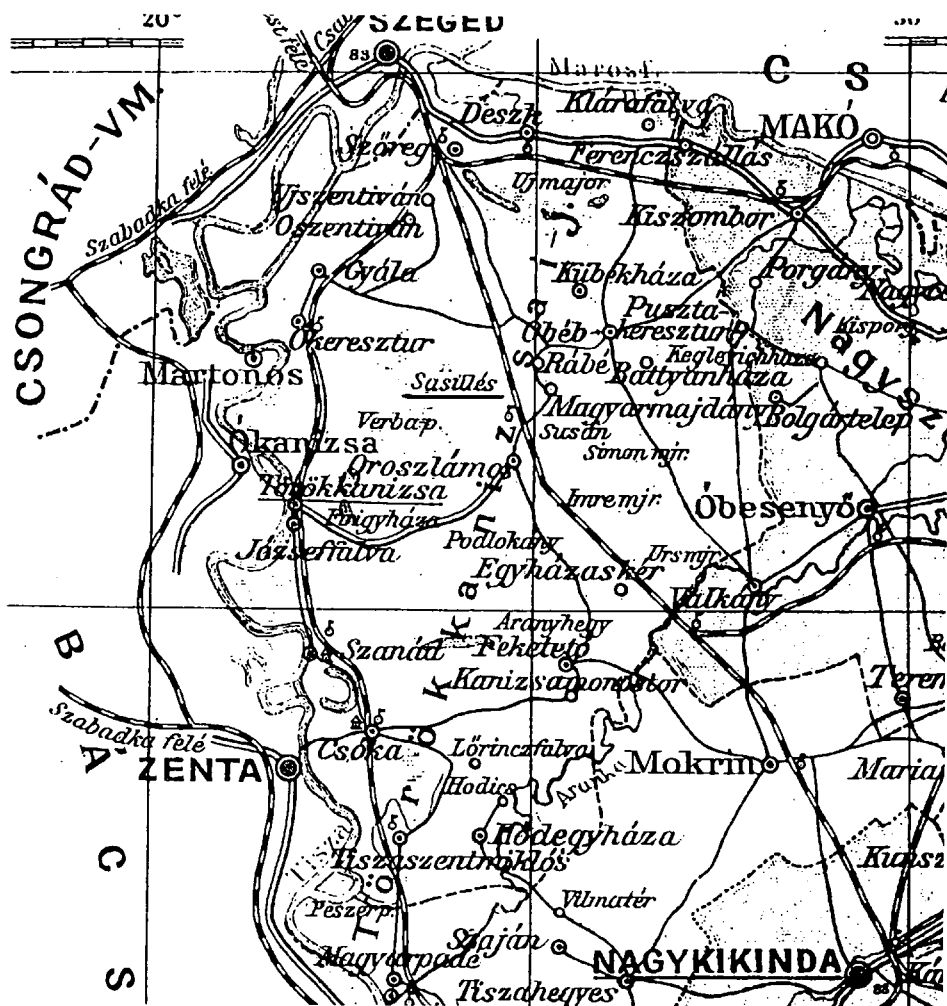
A tanyasor megnevezésének eredete

A 79 éves Juhász Mihályné Molnár Ilona így emlékezett:

„Jóanyám azt mondta, azér' nevezték Sasüllésnek, mer' ott sasok tanyáztak.” Makra Imre apai nagyszülei is a tanyasoron laktak, ő maga 1968-ban költözött onnan Rábéra. Kérdésemre a helyszínen ezt mondotta: *„Itt akácsaerdő vót, oszt' sasok tanyáztak benne, kányák más névön. Amúgyosan sasfészök, sasülés vót ez. De nem sasüllőnek, hanem Sasillésnek nevezték.”* Ugyanígy magyarázta a megnevezés eredetét a rábei Molnár Géza: *„Ott akácerdő vót, onnan is kapta a nevit. A sasokrul, mer' a sasoknak vót kőitőhelyük. Mink Sasillésnek neveztük, de az eredeti neve Sasülés,”* Sasfészökre a ma élő legidősebbek sem emlékeznek, így bizonyos, hogy a földrajzi név a múlt században keletkezett. A telepések és fölthetően a velük érintkező szomszéd falubeliek is jellegzetesnek találhatták az akácerdőben tanyázó sasokat, emlegethették, hogy ott sasfészek, *sasülés* van, így válhatott az őket körülvevő természeti környezet megfigyelése a hely megnevezésének támpontjává.

⁵Tömörkény 1943: 38.

⁶Móra Ferenc Múzeum Régészeti Gyűjteménye: 1902/1. sz. régészeti napló bejegyzéséből ismerjük a sasülesi kiszállás időpontját. Az adatot Kürti Béla régész muzeológusnak köszönöm.

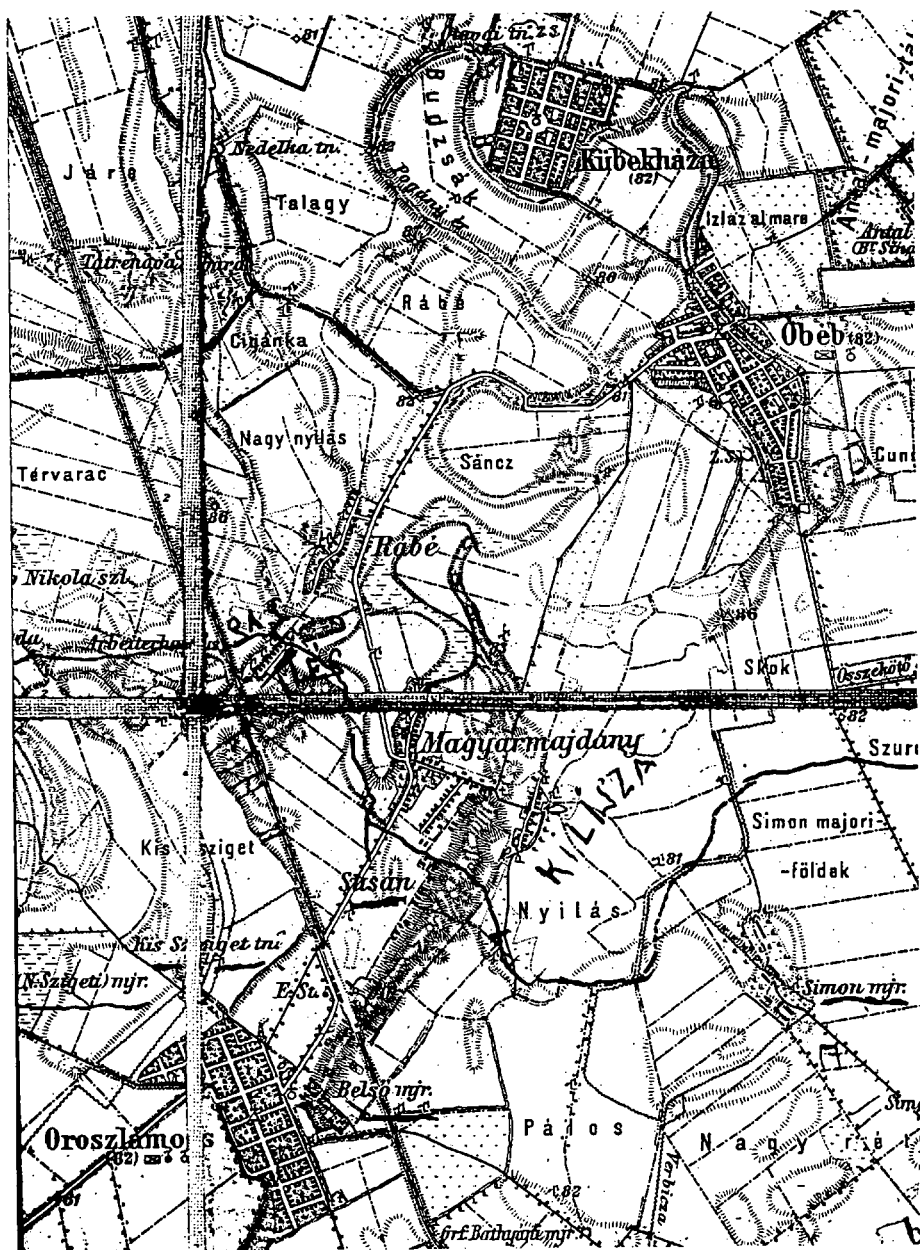

1. kép. Részlet Torontál vármegye térképéről (Borovszky 1911).

A helynév a Szeged környéki tájon is fölbukkan. Csizmazia György tájékoztattott arról, hogy Pusztaszer község területén, az ún. *Munkástelep* közelében egy ligetes határrészt szintén Sasülésnek neveznek. Szerinte a névadást az magyarázza, hogy az ottani akácok a parlagi sas fészkelőhelye volt.

Az I. katonai adatfelvétel 1784-ben készült térképe a Mindszent-algyői uradalom területén, Ányástól nyugatra, Dóctól északnyugatra „*Sas Üllés Gärtner*” megnevezésű dohánykertészséget tüntet fel.⁷ Valószínű, erre a helyre vonatkozik Inczeffi Géza 1720. évi levéltári forrása: „Sas ülés nevű dombocská”, melyet a szerző a későbbi Sövényháza

⁷A katonai térkép szelvényét közli és a kertésztelep kialakulását elemzi Juhász 1989: 170–173.

2. kép. Sasúlás és környéke a III. katonai adatfelvétel térképén.

falutól délkeletre lokalizál.⁸ Ezt a kertészséget az 1790-es évek közepétől a források Hantháznak nevezték. A korábbi, minden bizonnyal népi megnevezés eredete ugyanaz lehetett, mint a pusztaszeri határrész és a vizsgált tanyasor elnevezése.

A Sasülés földrajzi név a két magánhangzó közötti *i* nyúlása folytán módosult *Sasülés*re, ami elterjedt hangtani jelenség. Ugyanígy lett a 18-19. századi forrásokban feltűnő Ülés helynévből a mai Üllés településnév (Csongrád m.). Az *ü* magánhangzónak pedig gyakori az illabiális *i* hangváltása, pl. *üzen* – *izen*, *ügyes* – *igyes*, *ünnepe* – *innepe*, *bükkfa* – *bikkfa*. Így alakulhatott ki a földrajzi névnek *Sasillés* népnyelvi alakja.

Más névmagyarázatot egyetlen adatközlőtől hallottam: „*A vasút és Sasillés között vót egy csőszház. A csősz Sas Illésnek hitták, arrul maradt rajta, hogy Sasillés.*” (Makra Ignác). A Sas családnév nem ismert sem a tanyasoron, sem a két legközelebbi faluban: Rábén és Majdánon. A helynévnek ezt az eredeztetését, a fentiek értelmében, naiv, okoskodó népetimológiának tartjuk.

Sasülés lakói

A III. katonai felmérés 1881-ben készült térképe a tanyasoron 10 házat tüntet föl. (2. kép).⁹ Tömörkény István a századelőn 15 házat említ. Sasülésnek adatgyűjtésünk idején legidősebb egykori lakója (Makra Ignác, sz. 1911) 13 házra emlékszik, a 14. gyermekkorában pusztult el. Az 1930-as években felnövő sasülésiek 12 házat, illetőleg ott él, három nemzedékes családot tudnak felsorolni. Az a kép rajzolódik ki, hogy az 1849 után új helyre telepített Kis-Sziget–Sasülésnek meggyökeresedett törzsnépessége volt, amely kb. a századforduló óta nem – vagy alig – gyarapodott. Általában a legfiatalabb nős fiú maradt együtt a szülőkkel, a többiek a házasságkötés után nagyobb részt Rábéra, Majdánra vagy Oroszlámosra kerültek. Több sasülési lányt feleségül elvittek Egyházaskérre (Vrbica), Törökkanizsára (Novi Knjezevac), Trianon előtt Ószentivánra (ma Tiszasziget), Kübekházára is. Házassági kapcsolatrendszerüket az esketési anyakönyvek tanulmányozásával lehet majd föltárni, ami a további kutatás fődadata.

A fundusok (háztelkek) 1 *lác* (1 kat. hold) területűek voltak, s miután a földek örök tulajdonukba kerültek, új fundus már nem létesült. Csak kivételesen fordult elő, hogy egy funduson 2 ház épült, ezért sem nőtt a 20. században a házak száma.

A tanyasor környezetéből kiemelkedő hátságon épült, északi része Rábé szélső házától kb. 500 méterre állott. Az északkelet-délnyugati fekvésű tanyasor Rábéhez legközelebbi házában a Masa család lakott. Utolsó tulajdonosa Masa Mihály, akinek legutóbb 13 és fél hold földje volt, 2-3 lovat tartott, 2 tehenet a borjaival és sok aprójószágot. Tekintélyes, jó gazdának tartották.

A következő funduson Makra Alberték laktak. 4 holdas kisparaszt volt. Szomszédja Makra Mihály 25 holdas gazda, akit ma is *Vörös Miska* ragadványnéven emlegetnek. Mellette Makra Pál 8 holdas kisparaszt lakott. Szomszédságában veje, Goján István épített házat.

⁸Inczeffi 1960: 73.

⁹A Kistelek-Szeged-től Törökkanizsáig terjedő terület 1: 15000 méretarányú térképe a szerző tulajdonában. Vö: III. katonai adattfelvétel.

Molnár Antal a tanyasor gazdái közé tartozott. 17 hold földet bírt, s a fogat nélküli rábai törpebirtokosoknál is vállalt szántást, vetést (vetőgéppel), boronálást, amit ők gyalogmunkával dolgoztak le. Makra Frigyes kisparaszt 10-11 holdat birtokolt, 2 lovat és 2 tehenet tartott. Szomszédja, Csányi Pál 15 holdjával már gazdának számított. Apja még 50 kat. holdon gazdálkodott, de „*mikor szétvált a család, megoszlott a birtok: ötven voltak testvérek, mindönkinek épp a megélhetőséghez való maradt. Apukám maradt a háznál*” – emlékezik a fia (Csányi György). Csányi 2 holdas fundust hagyott, amiből 1 hold volt a gazdasági udvar. Fontosnak tartotta a jószágtenyésztést: 2-3 fejőstehén, 2-3 borjú, 2-3 ló volt a gazdaságban, egy időben csődört is tartott és Nóniusz csikókat nevelt. Az állattartás ily módon az átlagnál nagyobb szalmás- és szénáskertet igényelt. A sasülesi gazdák különben a szép lovat és a szép csikót becsülték és büszkéek voltak rá. „*A szép jószágért mindig jó pénz járt*” – említi Masa József.

Masa Frigyes és Csányi Pál tanyája között állították a haranglábat és a keresztet. Ezután következett Makra György kisparaszt háza. „*Mellette üres funtus vót. Makra Gyura használta, de nem tudom, kié vót... Valamikó ház vót rajta, de ébontották.*” (Makra Imre) Makra Antal kisparasznak 8 lánca földje volt. Mellette Makra Ignác családja lakott. Apja még 50 holdas gazda, birtoka több tagban feküdt: a majdáni réten a *Simony-oldalon*, Rábé határában és Sasülesen. Öt fiúgyermek között osztódott a vagyon, így ő 9 holdat jussolt. A tanyasor délre eső szélső házában Molnár Franciska lakott.

A házak dűlőút mellé épültek, csaknem egyenlő távolságra. Előttük gyalogút vezetett. A dűlőutat két felől akácsor szegélyezte.

A tanyasor lakóinak többsége a Makra nevet viselte, amely Bálint Sándor szerint „a szegedi táj legősibb, legjellegzetesebb családnevei közé tartozik.”¹⁰ A Sasülesen felszínre került régészeti leletet Makra Mihály vitte el a szegedi múzeumba, ezért őket kereste föl Tömörkény István, a múzeum akkor fiatal munkatársa. Makra és felesége, Ungvári Katalin akkor már negyedik nemzedéke szakadtak ki Szeged népéből, de – mint Tömörkény fölfigyelt rá – az anyavárossal és az ott élő rokonokkal eleven kapcsolatot tartottak. Makra Mihálynak hat élő gyermeke volt: a legnagyobb már legény, a legkisebb négy éves és feleségét áldott állapotban látta az író.¹¹

A ma élők úgy tudják, hogy Sasülesen nem minden Makra volt rokonságban egymással. Szegedi származású a Masa, a Molnár és a Csányi család is. Csányi Pál elődje Szeged-Baktóról házasságkötés révén került Sasülesre, amit Tömörkény is említ. Régebben Ágoston és Kenderesi nevű szegedi család is élt a tanyasoron, de fiúági le származottai utóbb Rábéra települtek. A tanyasoron élő utolsó nemzedékből egyedül a Makra-családba benősült Goján István volt bánsági (szerb?) származású.

Bálint Sándor a helynév azonossága alapján lehetségesnek tartja, hogy a Mind-szent-algyői uradalom területén volt Sasülés dohánykertészei települtek meg a tanyaso-

¹⁰Bálint 1976: 215.

¹¹Tömörkény 1943: 40.

ron. Vélekedését az uradalmi dohánykertészség 18. századi névanyagának föltárása igazolhatja.¹²

Közösségi élet

A Sasülesén élő családok között gyakori volt a munkatársulás. „*Úgy összetartottak, mint egy egész család. Kisegítették egymást. Ha valami nagyobb munka volt, akkor mind egy rakáson volt.*” (Masa József) Mikor még lóval nyomtatták a gabonát, azért társultak, hogy a munkát mielőbb befejezzék: „*Gyerök vótam. Kilencszázhusz-huszonegyben még lóval nyomtatott az én apám. Két lóval. Mikó látták, hogy gyün a borulás, esőfelhő, gyűttek a szomszédbul két-három lóval minél hamarabb, hogy mire odaér a felhő, összedúrják a szömet*” (Makra Ignác) Amióta géppel csépeltek, a cséplőgépnél 24 tagú banda dolgozott. Ha nem jött össze kellő számú cséplőmunkás, napszámosokat fogadtak.

Kukoricakapálásra rendszerint szombati napon fogtak össze. Három-négy család együtt hamarabb végére járt a munkának. Másik szombaton más háznál, illetve családnál végezték el a kapálást. Kölcsönmunka volt, pénz nem járt érte. A mezei munkában való segítséget valamennyi adatszolgáltató gyakorinak, jellemzőnek említette. Ilyenre a *hordás*, vagyis a learatott, kévébe kötött gabona betakarítása, a lóval nyomtatás és a kukorica kapálása adott alkalmat. Sajátosan segítségmunka volt, amit ugyanolyan kisegítéssel viszonzottak.

Nyáron vasárnap délután „kiültek az utcára” az akácfák alá. Az asszonyok beszélgettek, a férfiak kártyáztak, a gyermekek játszottak. A tanyasor dél felőli végéhez közel, alig 150 méterre esett a vasúti töltés, a fiúk kedvelt játszótere. Kukoricaszárból és csutkából készítettek játékszereket: kis kocsit, ökröt, lovat, traktort, a kislányok kukoricababát. Az 1930-40-es években a fiúk rongylabdával, utóbb gumilabdával futballoztak.

Téli vasárnapokon három-négy család férfiai hol egyik, hol másik háznál gyűltek össze beszélgetni és kártyázni. „*Apám nagybátyjai télön este gyűttek beszélgetni, túllük hallottam, hogy örökítette mög gróf Batthyány ezt a Sasülést*”. (Makra Ignác) A télesteri beszélgetések az orális hagyomány átadásának, továbbéltetésének alkalmai voltak – egészen a tanyasor megszűnéséig.

Sasülés közösségi életének kiemelkedő alkalmá volt a Szent Mihály napi búcsú. Szentkláray Jenőtől tudjuk, hogy Szent Mihályt választották a kis kertésztelep patrónusául, akinek névünnepe a katolikus pap prédikált a híveknek.¹³ A sasülesi búcsú tehát a kertészfalu önállóságában gyökerezik. Önállósága utóbb megszűnt, Oroszlámoshoz csatolták, ám búcsúját az ott élők kis közössége, a katolikus egyház közreműködésével azután is megtartotta. Ez a több nemzedék életében meggyökeresedett szakrális hagyomány megőrzésének, fenntartásának szép példája.

¹²Bálint 1976: 214. A Mindszent-algyői uradalom haszonbéres dohánykertészeinek 18-19. századi összeírásait a Csongrád Megyei Levéltár szentesi fióklevéltára őrzi. Ezeket Takács Lajos, a hazai dohánytermesztés monográfusa és Juhász Antal tanulmányozta és elemezte. A kertész-telepek lakóinak névanyaga közöletlen.

¹³Szentkláray 1898: 323.

Egyik gazda régebben a törökkanizsai, utóbb – amióta Sasülés Oroszlámos közigazgatásához került – az oroszlámosi plébánost a maga fogatján hozta a búcsúra. A kereszt és a harangláb közelében sátrat építettek, alatta tábori oltár készült, ahol a pap misét mondott. Utána a fogatos gazdánál ebédre volt hivatalos.

A római katolikusok szokása szerint a búcsúba eljöttek a zömmel Rábén, Majdánon, Oroszlámoson élő rokonok és a távolabbi településekre elszármazottak is. Több családban búcsúkor harmincan is asztalhoz ültek. Néhányan féltréfásan emlegetik: „*Olyan vót, mint egy kis lakodalom.*” Ebédre tyúklevest, birka- vagy disznópaprikást főztek, majd sült húst tálaltak.

Muzsikásokat rendszerint Oroszlámosról hívtak. A tehetőbb gazdák az oroszlámosi zsidó kereskedőtől sátrat kölcsönöztek, délután italt mértek a sátorban, ott játszott a zenekar és táncolt a fiatalság. Az 1940-es évekből emlékeznek olyan búcsúra, amikor a legények külön bandát fogadtak, ezért két „muzsikás” sátrat állítottak. „*Mikor én gyerekek vótam, akkora búcsú vótak ott, mint egy nagy községben. Két sátorban muzsikáltak... Ott a rokonság úgy összegyűtt, mer' a két falu népének (Rábé és Majdán) olyan találkozóhelye vót, mikor Sasillésön búcsú vót.*” (Molnár Géza) Cukorkaárus, bazáros, céllövöldés sátor is megjelent a sasülési búcsúban.

1960 tájáig Sasülésnek kb. 100-110 főnyi lélekszámahoz képest sokan eljártak a búcsújába. A rábai, majdáni rokonokkal való találkozásuknak ez volt a legelső, legjelentősebb alkalma az esztendőben. Pedig három héttel előtte, Kisasszony napján (szep-tember 8) volt Rábé búcsúja. Minden adatszolgáltatónk szép emlékeket őriz a „szent-mihályi” búcsúról. „*Jó nagy búcsú vót ott Sasillésön. Mink kisgyerekek vótunk. Örültünk neki, hogy mögünk a búcsúba Szenmihálykor.*” (Mészáros Ferencné Molnár Erzsébet) Rábéről gyalog, távolabbról gyalogosan vagy kocsin mentek a búcsúba

Itt kell szólnom a harangról, melyet – mint említettem – a csanádi püspök 1875-ben adományozott kis-szigeti híveinek. Az ajándékozás tényére és az adományozó személyére több idős ember 123 év múltán is emlékszik. Három esetben húzták meg a harangot: a búcsú napján, ha valaki elhalálozott és amikor vihar közeledett. Halálesetkor és a búcsú napján Makra Albert vagy Makra Ignác harangozott. Utóbb Makra Imre, előbbi fia volt a harangozó. Vihar, jégeső közeledtére az húzta meg a harangot, aki közelebb érte. Azt tartották, a harangszó szétveri a felhőket, ezáltal megakadályozza, hogy a jég kárt okozzon a határban lévő földjeiken.

A fiatalok társas életének más alkalmai a közeli falukhoz kötődtek. Bálakba Rábéra, Majdánra és Oroszlámosra jártak. Minden vasárnap rendeztek bált a kocsmákban, ahol helyi parasztbandák muzsikáltak. A nagylányokat „gardimamák” kísérték, akik a bál alatt a nagyterem egyik sarkában beszélgettek. A gardírozás a hatvanas évekig szokás volt.

A katonának bevonuló fiataloknak *regutabált* rendeztek. A sasülésiek a rábai, majdáni legényekkel Törökkanizsára mentek „sorozat”-ra, ahová lovas kocsin vitték őket. A kanizsai művirágkészítőnél vásároltak *regutavirágot*, amit a kabáthajtókára tűztek. „*Harminckettőben hárman vótunk egyévbeli reguták sasillésiek.*” (Makra Ignác)

Sasülés néptelenedése

Rábéra és Majdánra 1952-ben vezették be az áramszolgáltatást. A sasülesiek szerették volna, ha a tanyasorra is elvezetik az elektromos hálózatot. „*Vót egy nagyon jó szerb embörünk. Apáméknak jó ismerősük. Ő főfogta, hogy ide bevezeti. De Majdányon az előljárók nem engedték (...) Annyi lőtt vóna, hogy nyócszáz méter vonalat köllött vóna húzni Rábétú. Mink álltuk, hogy adunk karókat. Nem engedélyözték. A' lőtt belüle, hogy szép lassan hun az egyik, hun a másik elmönt: az egyik Majdányra, a másik Rábéra, a harmadik Oroszlámosra. Mert nem birtunk fejlőnni.*” (Masa József)

Más így emlékezik: „*Nem volt bolt, fölvásárlás. Nem volt jó út és villany. Ez hajtotta rá őket, hogy bejöjjenek a faluba. Különben lehet, hogy mái napig ott lennének. Lehet, hogy még én is ...*” (Csányi György)

Leghamarabb, 1957 körül Molnár Antal költözött el Rábéra. A hatvanas évek legelején 12 házat laktak Sasülesen. Makra Ignác és Makra Frigyes családja 1961-62-ben, ugyancsak Rábéra költözött. A rábai születésű, Csókára elszármazott Engi László már csak hét házat említ.¹⁴ A hatvanas évek második felében évről évre újabb családok mondtak búcsút a tanyasornak. Makra Imre családjával 1968 őszén települt Rábéra. Anyja és egyik nénye még Sasülesen maradt, az idős asszonynak menyé főzött és unokája vitte az ételt a pár száz méterre fekvő tanyára. Makra Albertné két év múlva költözött Törökkanizsára.

Sasülés utolsó lakói Masa Mihályék voltak. Az idős gazdával 1967-ben nősült József fia élt együtt. 1971. november 25-én települtek Majdánon vásárolt házukba.

A sasülesi családok közül valamivel többen költöztek az 5-700 méterre fekvő Rábéra, mint a 2,5-3 km-re lévő Majdánra. Korábban egyik családnak, a gazdáknak sem volt háza egyik községben sem. Szinte valamennyien meglévő házat vásároltak, amit anyagi lehetőségeikhez mérten korszerűsítettek, néhányan újat építettek. Sasülesi házukat, egy család kivételével, maguk bontották el.

Sasülés helyét fölszántották. 1997 júliusában, amikor ott jártam, a tanyasorra csak az elgazosodott, bokrokkal benőtt dűlőút és a hiányos akácsor emlékeztetett. A harangot és a feszületet Majdánra költözött családok vitték magukkal és a harangot a majdáni imaház telkén helyezték új haranglábra. Ott két másik harang is található: egyiket 1925-ben, másikat 1930-ban öntötték. A Majdánra települtek a harang odavitelét azzal magyarázzák, hogy a sasülesiek közül többen költöztek Majdánra. Masa József hozzáfűzte: „*Abbul úgy sē lössz sōmmi sē, hogy újra lögyön ebbül a falubul valami... A harang nagyon böcsös, mer' úgy lőtt fölszentölve. Napkelte előtt, napnyugta után mög akasztott embörnek nem szabad használni a harangot. Hanem csak ünnepnapokon misére, vagy ha halottat kísértünk, vagy ha az időjárás viszontagsága mögkivánta.*”

A Rábéra költözők viszont azt tartják, hogy „*ellopták a harangot Majdánra.*” Makra Imre megajánlotta, hogy egy *kvadrát* (100 négyszögöl) földet ad a sasülesi harang felállítására és ingyen vállalja a harangozást, csak a déli harangszóra nem tudja lekötni magát, a dolga miatt. Erről az oroszlámosi plébánossal is beszélt. De két

¹⁴Bogdán – Molnár 1996: 10. A Rábé első okleveles említésének 740. évfordulójára írt kötetbe Engi László írt tanulmányt a falu múltjáról és lakosságáról.

Majdánra települt gazda egy este befogott a kocsiba, leszerelte és éjszaka elvitte a sasülesi harangot. A rábaiak ezt igazságtalannak érzik. Úgy vélik, a harangnak Rábén lenne a helye, mivel Sasülesről többen települtek oda. A harang sorsa és ez a nézeteltérés mutatja, milyen becses a harang a Sasülesen született és felnőtt nemzedékek számára. Mivel vallásukhoz, hitükhöz ragaszkodnak, becses, és értéket képvisel mint a vallásos kultusz tárgyi kelléke. Érték, de több is annál. Szimbólum: elhagyott és elpusztult szülő- s lakóhelyük szimbóluma. A fejlemények összetevője, hogy Rábé népessége egyre fogyatkozik. Nincs iskolája, ahol az épület lebontásáig, a hatvanas évek közepéig az oroszlámosi plébános két hetente misézett, ezért a majdáni imaházba járnak misét hallgatni.

Több adatközlőmben érzelmi kötődést tapasztaltam Sasüles iránt. Volt, aki elérzékenyült, amikor beköltözésükről beszélt. Egy 58 éves férfi elmondta: „*Mióta benn vagyok, egyszer fogott el a honvágy. Nem mondtam és semmit. Fogtam a puskát. Kimöntem oda. Fordultam egyet...*” A 71 éves M. I. mondotta: „*Mikó ezt a két holdat évötték tüllem, tudják, hogy mit vöttek el tüllem...*” (itt szerbül folytatta, majd kérdésemre anyanyelvén fogalmazta meg), *hát ahun születtem, azt vöttek el tüllem, azt a darab földet. Még a fiam is ott születött.*”

Az igazság az, hogy nem volt muszáj elköltözniük Sasülesről. Az 1950-es évektől változó körülmények és az ipari-műszaki civilizáció hatásai késztették őket a faluba költözésre. Fontos szerepe lehetett annak, hogy a községi hatóságok nem járultak hozzá a villany bevezetéséhez.¹⁵ (Pedig a Rábéhoz való közelség folytán nem került volna sokba!) A közeli Rábén elbontották az elemi iskolát és a gyermekeknek a távolabbi Majdánra kellett iskolába menniük. „*Jó vóna rádió is, jó vóna televízió is, az mög nem vót. Egy tranzistoros rádiónk vót, fülhallgatós. Néha mögfoztuk Pestöt, de a román adás mindég zavarta...*” (M. J.) Mások az ősztől tavaszig sáros utakra panaszkodtak. Látták, hogy a majdániak, rábaiak jobb körülmények között élnek. Bizonyára az első elköltöző családok példája is hatott a többiekre. Úgy fogalmazhatjuk meg tehát az elköltözés összetevőit, hogy nem a maguk jószántából, hanem a gazdasági, művelődési és egyéb kényszerítő körülmények hatására hagyták el lakóhelyüket, s költöztek valamelyik közeli faluba. Ez a motiváció (is) magyarázhatja az elhagyott és egybeszántott szülő- és lakóhelyhez, annak tárgyi emlékéhez (a haranghoz) való érzelmi kötődést.

Milyen településforma Sasüles?

Induljunk ki abból, minek tartották az ott élők.

„*Nem tanya vót az. Hát jó, tanya vót, de tizenkét házbul állt. Egy sor ház.*” (Makra Frigyesné) „*Tulajdonképp ez is egy falu volt*” (Csányi György) „... *abbul úgy se lössz sömmi, hogy újra lögyön ebbül a falubul valami...*” (Masa József) Adatközlőim ezeket nem rákérdezésre mondták, hanem interjú közben. Mind a hárman Sasülesen születtek és elköltözésükig ott laktak. Fölfigyeltem rá, hogy Sasülest más adatközlőim

¹⁵Összehasonlításképpen megjegyzem, hogy Magyarországon a hatvanas években a Délmagyarországi Áramszolgáltató Vállalat (DÁV) Szeged környéke sűrűn lakott tanyavidékén több ezer családnak biztosította az áramszolgáltatást. A tanyai családok ehhez több tízezer forinttal járultak hozzá. Ez akkor történt, amikor a politikai vezetés rendeletei a tanyák mielőbbi megszüntetésére irányultak.

is inkább falunak tartották, mint tanyának. Véleményük természetesen elsősorban onnan származhat, hogy Kis-Sziget–Sasülés eredetileg önálló kertészközség volt. Csakhogy közigazgatási önállósága kb. egy évszázada megszűnt és Oroszlámos községhez csatolták. Azóta hivatalosan nem falu, hanem a 20. századi népességi összeírások kifejezésével „külterületi lakott hely”. Miért tartották az ott élők mégis falunak? S miért említik ma is annak?

Lehetséges, hogy a megszokotthoz való ragaszkodás a magyarázat. Nyelvünk a régi életmódnak sok kifejezését őrzi. Pl. a tárgyak kivesztek a használatból (pl. ösztöke, járom, béklyó), de megnevezésüket még használjuk, olykor változó jelentéstartalommal. De összetevő lehet a közismerttől eltérő szemléletmód is. Egy sorban épült 14 ház tekinthető falu jellegűnek – főleg a Bánságban, ahol voltak kis lélekszámú, egy-két utcás telepesközségek. Azzal is számolhatunk, hogy a temesközi Bánság nem tanyás településű táj. A kincstári és földesúri birtokon a 18. század második felétől telepesközségek és majorok létesültek, s ezekben élt a táj paraszti népe. Ezen a vidéken a tanyához a határban szétszórta, magukban álló házak, gazdaságok képzete társult – Sasülés pedig nem ilyen volt. E szemléletmódba illeszkedve a határbeli dűlőút mellett, egymás mellé települt 12–14 parasztgazdaság fölfogható falunak, illetőleg az új település-néprajzi szintézis kifejezésével csoportos településnek.

Miért tekintem Sasülést tanyasornak? A magyar nyelvterület településformáit elemző monográfiájában Bárh János megállapítja: „Tanyasorról akkor beszélhetünk, ha a falusi portákhoz hasonlóan a tanyai telephelyek érintkeznek egymással. Nincsenek közöttük nagyobb erdők, legelők, szántók és kertenél kiterjedtebb más művelt területek.”¹⁶ Ez a jellemzés a már elpusztult Sasülésre tökéletesen ráillik. Magam tanyasornak tekintetem, Mendöl Tibor és Erdei Ferenc sortanyának nevezték az ehhez hasonló, határbeli településformákat.¹⁷

Ilyen településformája van az Ószentiván, új nevén Tiszasziget határában lévő Térvárnak, amely Sasüléstől mindössze 9–10 km-re fekszik és 1777-ben szegedi dohánykertészekből telepítették újjá.¹⁸ Térvárt szintén egyetlen házsor alkotja, s abban is hasonló Sasüléshez, hogy az ott lakók búcsúját a legutóbbi időig megtartották.

A település-földrajzi és település-néprajzi kutatás Szarvasról, Szabadka, Szeged, Kiskundorozsma egykori határából és Sövényházáról tárt föl hasonló tanyasorokat.¹⁹ Kialakulásuk okairól Erdei és Mendöl másképp vélekedtek. Ezzel most nem kívánok foglalkozni. Összegzésül csak annyit jegyzek meg, hogy Sasülés házsorba rendeződött településformája – az említett Térvárhoz és a sövényházi *Kutyanyak*hoz hasonlóan – az uradalmi parcellázással és annak körülményeivel magyarázható. Azonos az is, hogy mindhárom helyen dohánykertészeket telepítettek le.²⁰

¹⁶Bárh 1996: 201.

¹⁷Mendöl 1928, Erdei 1942: 224, Juhász 1974, 1993–94.

¹⁸Bárh 1976: 239.

¹⁹Mendöl 1928, Erdei 1942: 224–226, Juhász 1974, Juhász 1993–1994.

²⁰Adatközlőim neve és születési éve után jelenlegi lakóhelyüket jelölöm: Molnár Ferencné Kocsis Ilona 1909, Majdán, Makra Ignác 1911, Rábé, Tóth Kása Jánosné Engi Mária 1916, Rábé, Juhász Mihályné 1919, Rábé, Makra Frigyesné Molnár Erzsébet 1926, Rábé, Molnár Márton 1926, Rábé, Makra Imre 1927,

IRODALOM

- Bálint Sándor 1976: *A szögedi nemzet: A szegedi nagytáj népelete I = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2*, Szeged.
- Bárth János 1996: *Szállások, falvak, városok: A magyarság települési hagyománya*, Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre.
- Bogdán József–Molnár Rózsa 1996: *Falu a hármashatáron: Rábé 740 éve*, Zenta.
- Borovszky Samu szerk. 1911: *Torontál vármegye* (Magyarország vármegyéi és városai), Budapest, Országos Monografia Társaság.
- Erdei Ferenc 1942: *Magyar tanyák*, Budapest, Athenaeum.
- Gubás Jenő 1997: *Veszendő végeken*, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely.
- Inczefi Géza 1960: Csongrád megye nyugati részének régi földrajzi nevei, *A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve*, Szeged, 39–75.
- Juhász Antal 1974: Átökháza: Egy tanyasor települése és közösségi élete, in *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972/73–1*, Szeged, 83–106.
- Juhász Antal 1989: *A szegedi táj tanyái = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83–2*, Szeged.
- Juhász Antal 1993–1994: Kutanyak: Egy tanyasor települése és közösségi élete, *Nép-rajz és Nyelvtudomány* **35**, 183–210.
- Mendöl Tibor 1928: *Szarvas földrajza = A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai III/12*.
- Szentkláray Jenő 1898: *A Csanád egyházmegyei plébániák története I*, Temesvár, Csanád-egyházmegyei Könyvnyomda.
- Tömörkény István 1943: *Gerendás szobák*, Budapest, Singer és Wolfner.
- Zsilinszky Mihály 1900: *Csongrád vármegye története*, Budapest.

Rábé, Molnár Imre 1939, Rábé, Masa József 1940, Majdán, Mihók Istvánné Szűcs Erzsébet 1940, Rábé, Szélpál Ferenc 1941, Rábé, Csányi György 1942, Majdán, Molnár Géza 1942, Rábé, Zahán József 1943, Majdán. Ezúton is köszönöm Bogdán József oroszlamosi plébános és Molnár Rózsa hitoktató tanárnő szíves útbaigazítását. Az adatgyűjtést 1996 és 1997 nyarán végeztem.

ANGABEN ZU EINER „GEHÖFTREIHE“ UND IHREM GESELLSCHAFTLICHEN LEBEN

ANTAL JUHÁSZ

Der Verfasser stellt Entstehungsgeschichte, ehemaliges gesellschaftsleben und Auflösung einer Gehöftreihe im Nord-Banat dar. Die vom Dorf Rábé 500-700 m entfernt an der ungarisch-jugoslawisch-rumänischen Dreiergrenze liegende Gehöftreihe fiel nach dem Friedensvertrag von Trianon (1920) an Jugoslawien.

Ende des 18. Jahrhunderts wurden in dem – infolge der Türkenherrschaft entvölkerten – Gebiet vier Dörfer von ungarischen Familien aus der Umgebung von Szeged gegründet, deren Bewohner sich mit Tabakanbau beschäftigten. 1849 haben die Serben drei Tabakgärtnereien vernichtet; überleben konnte lediglich die Tabakgärtnerei in Kis-Sziget. Die Tabakanbauer von Kis-Sziget wurden vom Gutsherrn später an einer anderen Stelle angesiedelt, die Újhely oder – mit einer anderen Bezeichnung – *Sasülés* genannt wurde. Der Ortsname *Sasülés* geht auf den Volksmund zurück, im dortigen Akazienwald horsteten nämlich die Adler (ung. *parlagi sas*; deutsch: gemeiner Adler).

Ende des 19. Jh. hatte die kleine Tabakgärtnerkolonie in 10-12 Häusern 80 Bewohner, die alle römisch-katholische Ungarn waren. Die Siedlung wird auch auf den Landkarten vom Ende des 19. Jh. verzeichnet (vgl. Abb. 1-2). Später wurde die Selbstverwaltung des Ortes aufgehoben, die Gehöftreihe wurde der Gemeinde Oroszlámos angegliedert.

Auf Grund der Erinnerungen der Gewährsleute legt der Verfasser die Siedlungs- und Wirtschaftsverhältnisse der Bauernfamilien in Sasülés dar. In den Jahren 1920-30 lebten 13-14 Familien in Sasülés, die Häuser standen seit der Ansiedlung in einer Reihe an der einen Seite eines Feldweges. In der Siedlungsethnographie werden solche auf der Flur von Siedlungen in einer Reihe stehenden Bauernhöfe als Gehöftreihe (ung. *tanya-sor*) bezeichnet. Ausser dem ein Katastraljoch betragenden Hausgrundstück besaß jede Familie 5-10-15-20 Joch Ackerboden. Es wurde vor allem Körnerfrucht (Weizen, Mais) angebaut und Viehzucht betrieben. Um 1960 wohnten 12 Familien in der Gehöftreihe. Die Abwanderung der Bewohner begann Anfang der 60 er Jahre, die letzte Familie verließ die Siedlung im Jahr 1971. Die Familien zogen in die zwei nahe liegenden Dörfer, nach Rábé und Majdán; die Kinder und die Enkelkinder zogen auf der Suche nach Arbeit auch weiter weg (Kanizsa, Zenta, Szabadka usw.). Der Verfasser untersucht die Gründe der Umsiedlung. Die wichtigsten davon sind die folgenden: die Behörde genehmigte nicht die Einführung des Strohmes in Sasülés, im benachbarten Rábé wurde die Schule geschlossen. Die Häuser wurden abgerissen, die Grundstücke der Gehöfte umgeackert.

Die in der Gehöftreihe wohnenden Familien halfen einander bei den verschiedenen Wirtschaftsarbeiten. Diese Arbeiten beruhten auf Gegenseitigkeit. Im Winter besuchten sich die Nachbarn oft zur Unterhaltung oder zum Kartenspiel. Als wichtigstes

Ereignis des Gemeinschaftslebens galt die Kirchweih am Sank Michaelstag. Der Bischof der Diözese Csanád schenkte der Gemeinde 1875 eine Glocke, die zu Ehren Sankt Michaeli eingeweiht wurde. Zur Kirchweih kamen auch die abgewanderten Verwandten. Im Zelt neben dem Glockenstuhl zelebrierte der Pfarrer eine Messe, nach dem Mittagmahl tanzte und vergnügte sich die Jugend in 1-2 Zelten nach der Musik von Bauernkapellen. Die Kirchweih wurde bis zu den sechziger Jahren abgehalten.

Die noch lebenden Bewohner der Gehöftreihe empfinden auch heute noch eine gefühlsmäßige Bindung an ihren ehemaligen Wohnort. Von dieser Bindung zeugt auch, daß die nach Majdán umgezogenen Bewohner die Glocke mitgenommen und auf dem Hof des Gebetshauses aufgestellt haben.

Die Untersuchung der Vergangenheit und des Gemeinschaftslebens dieser von wenigen bewohnten Gehöftreihe lieferte nützliche Erfahrungen zur künftigen Erforschung ähnlicher Siedlungsformen, die in unserer Zeit bereits eingegangen oder auf dem Weder Entvölkerung sind.